

Bibliotekariske identiteter, formidlingsarbejde og arbejdsorganisering

Af Anders Ørom

Nogle af de samfundsmæssige udviklingstendenser, der har karakteriseret det sidste par årtier, har haft afgørende indflydelse på bibliotekerne og derigennem på de biblioteksansatte, på deres faglige identitet og på deres opfattelse af arbejdet.

Går vi tilbage til tresserne finder vi at bibliotekerne, både de statslige og de kommunale, havde ret entydigt bestemte samfundsmæssige funktioner og et monopol på bestemte områder af litteratur- og informationsformidlingen.

Litteraturen, bogen, var et centralt medium for for dannelsen, bevidsthedsdannelse og kundskabs- tilegnelse. Statsstyringen, for folkebibliotekernes vedkommende gennem det daværende biblioteks- tilsyn, var dels garant for en ret høj grad af homogenitet, dels for en vis kvalitativ standard i materialevalget. Folkebibliotekerne koncentrerede sig om den institutionaliserede videns- og kultur- produktion, dvs. om viden og kultur, der var produceret af fagligt-videnskabeligt skolede forfat-

tere eller af socialt anerkendte kunstnere. I forhold til valg og indkøb af faglitteratur gav det institutionelle sig udtryk i bibliotekerne nære tilknytning til uddannelsessystemet.

Klassiske faglige identiteter: et nedslag i tresserne

I vurderingen af denne videns- og kulturproduktion kunne og kan bibliotekarerne støtte sig til kritikerne, til anmelderne og de vurderingsnormer disse brugte og bruger. Spørgsmålet om viden og dannelsen blev i høj grad opfattet som noget, der rettede sig til den enkelte, eller rettere til den almene bruger. I denne "ptolemæiske" verden med biblioteket som centrum for videns-, informations- og kulturformidling, var størstedelen af bibliotekar- standen værdimæssigt orienteret mod dannelses- kulturen og den institutionelt anerkendte viden. De forstod deres centrale opgave som det at være kultur- og vidensformidlere til den almene bruger. Denne opgave krævede først og fremmest almen viden samt kritisk og æstetisk kompetence. Det

Anders Ørom er lektor ved Danmarks Biblioteksskoles Aalborgaf- deling.

afspejlede sig klart i den daværende bibliotekaruddannelse, hvor man gennem elevtidens 2 1/2 år på bibliotekerne skulle læse et encyklopædisk udvalg af faglitteratur samt et eksemplarisk udvalg af dansk litteratur og verdenslitteratur.¹

Den identitet, flertallet af bibliotekarer blev præget ind i, var *kulturformidleridentiteten*. Altså en identitet, der refererer til kunstinstitutionen og den litterære institution og sigter mod den alment kultiverende læsning. De værdier, der er de centrale inden for denne identitet, er dels evnen til kvalificeret at vurdere litteratur og andre kulturelle udtryk, dels evnen til at kommunikere, formidle kultur. Forudsætningen for den kvalificerede kulturformidling opfattes først og fremmest som tilegnelse af og overblik over (områder inden for) bibliotekets materialesamling, altså den intellektuelle side af biblioteksarbejdet. Eller udtrykt med en aktuel formulering: "Hvis man er revnende ligeglad med tendenser i tidens litteratur, musik, teater og film, så har man ikke meget at gøre på et dansk folkebibliotek." ² Formidlingen var i tresserne helt overvejende direkte formidling, dvs. vejledning af og samtale med lånerne. Kulturformidleridentiteten går langt tilbage i dansk bibliotekshistorie.³

Lige som de nedennævnte er denne identitet fremstillet som en idealtipe.

En anden bibliotekarisk identitet, *fagreferentidentiteten*, kommer også til udtryk i tresserne. Fagreferentidentiteten refererer til videnskaber og fagområder, til mere specialiseret viden. For fagreferenten, hvad enten det er på et folke- eller et forskningsbibliotek, er det centralt at følge med inden for et fagområde, nogle DK 5-grupper eller en videnskab. Faglig viden som grundlag for kvalificeret vidensformidling er den akse, værdierne er centreret om.

For begge disse faglige identiteter gælder det altså, at den intellektuelle og kommunikative side af arbejdet er den absolut vigtigste. De bibliotekariske "redskabsfærdigheder" har en status som hjælpemidler. Både kulturformidler- og fagreferent-

identiteten udspringer af (folke)-oplysnings-traditionen.

Organisationsændringer og kvalificering af det bibliotekariske arbejde

I tresserne blev biblioteksarbejdets organisation diskuteret og organisationen blev ændret på mange biblioteker. Interessen for organisationsændringer udsprang dels af ønsket om rationalisering som middel til professionalisering af bibliotekarens arbejde, dels af enkeltbibliotekers vækst. Rationaliseringen som middel til professionalisering rettede sig imod at udskille det arbejde, der krævede bibliotekariske kvalifikationer, og overlade resten til andre personalegrupper.

"Rationalisering i danske folkebiblioteker" fra 1964 kom med en række forslag, der i stor udstrækning blev brugt i (større) folkebibliotekerne. Forslagene var i hovedsagen af to typer: 1. adskillelse af bibliotekariske opgaver fra dem, der kunne varetages af andet personale, f.eks. adskillelse af lånervejledning ("bibliotekarbordet") og kontrol ("skranken") og 2. organisatorisk sammenlægning af beslægtede arbejdsopgaver som f.eks. registreringsarbejde.

På den ene side fremmede denne udvikling kulturformidler- og fagreferentidentiteten gennem det, at bibliotekarerne kunne koncentrere sig mere om bogvalg (som det hed) som det ene hovedarbejdsområde og lånervejledning som det andet. Hertil kom udstillinger, arrangementer af foredrag, litterære aftener mv. Herigennem blev betingelserne for *det indholdsbase-rede formidlingsarbejde* principielt forbedrede. Ved indholds-baseret forstås, at grundlaget for formidlingen er bibliotekarens egen tilegnelse af kultur og viden.

På den anden side fremmede udviklingen sammen med mere specialiserede opgaver (registrering, læsesalsarbejde, herunder udarbejdelse af bibliografier og litteraturlister) den identitet, der kan benævnes *BDI-identiteten*. Denne identitet er karakteriseret ved i højere grad at opfatte

biblioteksarbejdet "håndværksmæssigt" end intellektuelt. BDI-identiteten er knyttet til den "biblioteksfaglige kerne": klassifikation, katalogisering, referencearbejde og bibliografi. Det, der adskiller BDI-identiteten fra de to ovennævnte, er i mindre er orienteret mod indholdsmæssig beherskelse af kultur og viden; den er derimod orienteret mod systematiske færdigheder og beherskelse af de metoder, regler og systemer, der anvendes i registrerings- og referencearbejdet.

Generelt har den kvalifikationsbetingede arbejdsdeling mellem personalekategorier, der blev institutionaliseret i årene efter rationaliseringsbetænkningen både "sanktioneret" bestemte organisationsprincipper (definition af hvem, der kunne lede, og hvem, der måtte udføre hvilke opgaver) og det bibliotekariske arbejdes status i forhold til de øvrige biblioteksarbejde.

Nyt "verdensbillede" - nye faglige identiteter

Siden 1960'erne har sociale forandringer (bl.a. dem, der beskrives i forbindelse med "informationssamfundet" og med "mediesamfundet"), ændringer i efterspørgsel og behov samt teknologisk innovation gjort, at bibliotekerne er blevet en "planet" inden for et "kopernikansk" verdensbillede. At befinde sig inden for dette nye verdensbillede betyder for bibliotekerne nye konkurrenter, prioritering af nye service- og aktivitetsområder, ændret organisation, ansatser til nye finansieringsformer og nye faglige identiteter.

Et af de markante træk mht. samfundsmæssige ændringer har været differentieringen af behovene for kultur og viden - og den sociale accept af denne differentiering. I stedet for at formulere bibliotekets funktion i forhold til den almene bruger, intensiveredes interessen i 1970'erne for brugergruppernes forskellighed og til dels for flerdimensionaliteten i de individuelle behov. Dette kom tydeligst til udtryk i forhold til kvinder, børn og arbejderklasse. Den omvurdering, der skete (i en mindre del af bibliotekarstanden), drejede fra

faglig kundskab og æstetisk kompetence over mod at identificere og opfylde socialt og kulturelt betingede behov. Udgangspunktet blev i princippet bestemte brugergruppers behov og konsenskvensen blev et oprør mod etablerede kultur- og vidensnormer og et ideal om at arbejde opsøgende, uden for det institutionelle biblioteksmiljø. Den hertil knyttede faglige identitet kan kaldes *socialarbejderidentiteten*. For bærere af denne identitet er den socialt målrettede formidling og opbygning af samlinger, der kan opfylde specifikke behov, det centrale. Vurderingen af formidlingen tager ikke primært udgangspunkt i materialerne; men derimod i behovsopfyldelsen.

Bibliotekerne har i dag ikke et veldefineret monopol på (alle) deres funktioner. På den ene side er der i "informationssamfundet" mange (delvis nye) sammenhænge, hvor information skabes, sælges, styres og bruges i produktions- og beslutningsprocesser, altså ordning og styring af information uden for de traditionelle bibliotekssammenhænge. Disse sammenhænge er dels karakteriseret ved at skulle opfylde specifikke informationsbehov, dels ved at være integreret i økonomiske kredsløb. Spørgsmålet om information bliver i høj grad et spørgsmål om styring og økonomi. Bibliotekarere og andre informationsarbejdere, der er ansat i sådanne specialiserede virksomheder og organisationer kan normalt ikke opretholde de traditionelle fagreferent- og kulturformidleridentiteter; deres værdier bliver i højere grad knyttet til økonomisk-rationelt at kunne dække specifikke virksomhedsmæssige informationsbehov. Folkebibliotekernes erhvervsservice er funktionsmæssigt beslægtede med virksomheders interne informationsservicer. Som idealtipe kan denne nyere identitet benævnes *informationsorganisatoridentiteten*. I dette ligger at de centrale værdier er knyttet til at kunne organisere information: analysere virksomheds- og institutionsspecifikke informationsbehov, organisere informationsformidling og designe informations-systemer.

Udvikling og implementering af informations-teknologi stiller *nogle* nye kvalifikationskrav. Et af dem er beherskelse af hard-ware og soft-ware, der er i konstant udvikling. De værdier, der udvikles i denne kontekst adskiller sig også radikalt fra de ovennævnte traditionelle bibliotekariske. Værdierne er forskudt fra indholdsorientering til teknologisk orientering. Det medfører også en tendens til at betragte formidlingsproblemer som problemer, der kan løses ved hjælp af teknologi. Fra beherskelse af viden, kultur og kommunikation til beherskelse af elektroniske informationsformidlingssystemer. Den hertil knyttede idealtipe kan benævnes *informationsformidleridentiteten*. Hurtigt og effektiv fysisk-teknisk tilgængeliggørelse af information er en centralværdi.

Ligesom bibliotekerne står i en slags konkurrenceforhold til andre dele af informations-markedet, således indgår de også i et konkurrenceforhold til andre institutioner i "mediesamfundet", TV og andre kanaler for massekultur. I lighed med "informationssfæren" interfererer "videosfæren" med bibliotekerne. "Videosfæren", alias de elektroniske billedmedier udgør et nyt centralfelt for bevidsthedsdannelsen og sætter på mange områder den kulturelle dagsorden. Oplevelsen, det levende billede, det synlige og begivenheden er en slags nye autoriteter, som bibliotekerne må forholde sig til. Hvor det i tresserne var den almene bruger, men rettede formidlingen imod, er der nu *en* tendens til at rette den mod den gennemsnitlige forbruger (af massemedier).

Forandringsfeltet kan illustreres således:

FORANDRINGSFELTET

"Det ptolemæiske verdensbillede" >
med biblioteket i centrum/ helhed

Det normative >

Bøgerne/ litteraturen. >
Centralfelt for bevidsthedsdannelse, dannelse og kundskaber
Det sammenhængende vidensunivers
Den kanoniske dannelsesstradition
(Universel og normativ "fin" kultur)
Spørgsmålet om viden er et (individuelt)
spørgsmål om dannelse, erkendelse og kompetence

Den institutionelle/ institutionaliserede
videns- og kulturproduktion

Den almene bruger/ låner
(Alle skal have del i samme viden/ kultur).

"Det kopernikanske verdensbillede" med biblioteket
som en planet/ del

Rentabilitet, efterspørgsel, behov

1. **Information** (informationssfæren)
"informationsbank": information (viden) produceres,
sælges og bruges i produktions- og beslutningsprocesser

Spørgsmålet om information (viden) er et spørgsmål om
styring.
"Stærke brugere": virksomheder som brugere/ købere

2. **Det audio-visuelle** (videosfæren)
Det nye centralfelt for bevidsthedsdannelsen
"Massekulturen", oplevelsen, "Billederne på nethinden"
Det synlige og begivenheden som autoriteter, "nuets kult"
Den gennemsnitlige forbruger

3. **Brugernes mangfoldige behov** (hverdagskultursfæren)
Værdirelativiteten
"Svage" brugere: den individuelle bruger med både
mange og specifikke behov/interesser

Nye konkurrenter > nye service- og aktivitetsområder >
nye prioriteringer > omorganisering > ny selvforståelse
> nye finansieringsformer?

Informationsorganisator- og formidleridentiteten er først udviklet udenfor folkebibliotekerne og har så i løbet af de senere år fået en vis gennemslagskraft der i sammenhæng med ændrede politiske betingelser, nye funktionsområder og prioriteringer. Konkurrencen fra "videosfæren" medfører på den anden side en interesse for at gøre bibliotekets tilbud til tilbud om oplevelser og for at gøre biblioteksbesøget til en oplevelse, altså en interesse for at gøre formidlingen spændende.

Faglige identiteter, formidlingsarbejde og konsekvenser af aktuelle organisationsændringer

Det ovenstående forsøg på at beskrive nogle aspekter af halvfemsernes bibliotekssituation kan give en del af forklaringen på, hvorfor mange bibliotekarere udtrykker, at de har problemer med at bevare den faglige selvagtelse, med at "finde sig selv" i det "nye verdensbillede" og med oplevelsen af formidlingsarbejdets reducerede status. At "finde sig selv i det nye verdensbillede" vil i almindelighed sige at kunne fastholde sin faglige identitet og de dermed forbundne værdier og prioriteringer. En del af problematikken er den svindende oplevelse af helhed i biblioteksarbejdet på det konkrete hverdagsplan. Både funktionsspecialisering og nye biblioteksopgaver er med til at udviske helhedsbilledet. På det mere abstrakte plan sætter de meget forskellige bibliotekariske identiteter og den dermed sammenhængende værdimæssige relativisme deres spor i biblioteksmedarbejdernes bevidsthed. De nye faglige identiteter og værdier slår i nogen grad igennem på folkebibliotekerne: opfattelsen af information i økonomisk-rationel kontekst (herunder accept af brugerbetaling), opfattelsen af de elektroniske informationsformidlingssystemers nøglestatus i formidling og løsning af faglige problemer, hurtighed og effektivitet som målestok mv. Dette støttes eller kræves mange steder fra politisk hold. Det er det teknologibaserede informationsarbejde, der har vind i sejlene.

En analyse af interviews med 21 repræsentativt udvalgte nordjyske bibliotekarere i folkebiblio-

tekerne⁴ viser, at de 18 har deres rødder i kulturformidleridentiteten, de 2 i socialarbejderidentiteten og den sidste i begge. Ved formuleringen "rødder i kulturformidleridentiteten" forstås, at de ikke er helt idealtypiske, gennemgående lægger de interviewede stor vægt på oplysningsfunktionen generelt. Man kan roligt antage, at denne identitet er den mest udbredte inden for folkebibliotekerne - også i dag - og at det primært er bærere af den, der "lider" under de samfundsmæssige, organisatoriske og teknologiske forandringer.⁵

En undersøgelse af edb-indførelse på et jysk bibliotek⁶ kan bidrage til at illustrere nogle af de generelle problemer i forbindelse med organisationsændringer og edb-indførsel - set i forhold til faglige identiteter og faggrænseopfattelse. Der kan identificeres en række fænomener:

Et fænomen er, at faggrænserne og dermed de (på større biblioteker) grundfæstede og "naturlige" organisationsprincipper udviskes.

Et andet fænomen er, at teknologien (i hvert fald i en fase) kræver kvalifikationer, som kun få har eller udvikler. Dem, der har eller opnår disse kvalifikationer, får en særlig status, der kan bryde med de værdier, der ellers er knyttet til *faglig status*. Den faglige status er i almindelighed først og fremmest knyttet til kulturformidlerværdierne.

Et tredje fænomen er, at edb-indførsel og ressourcekoncentrationen omkring edb - både den økonomiske og den mentale - får konsekvenser i form af færre ressourcer til og mindre opmærksomhed omkring kulturformidlingsarbejdet. Det kan udtrykkes i klager over færre arrangementer, i ærgrelse over, at materialekontoen reduceres på edb's bekostning eller i irritation over, at man altid skal diskutere edb og systemnedbrud i stedet for at kunne diskutere emner, der er mere indholds- og formidlingspolitisk orienterede.

Et fjerde fænomen er, at denne forskydning af ressourcerne over mod edb og dermed en *fokusering på den teknisk-redskabsmæssige frem for på den intellektuelle side* af biblioteksarbejdet grundlæggende strider mod fagreferent- og kulturformidleridentiteten. En følge af dette kan være ikke bare modstand mod edb's status, men også modstand mod de organisationsændringer, der ses som følgevirkninger af informations-teknologien, der opfattes som "den skjulte organisator". (At det ikke er alle ændringer, der er betinget af indførelse af edb-teknologi bliver man let blind for i denne sammenhæng). Edb som værktøj bryder derimod ikke på samme måde mod BDI-identitetens værdier. Som værktøj ligger edb i forlængelse af tidligere redskaber til registrering, søgning osv. Opfattelsen af edb fokuserer på værktøjet med de nye muligheder for at lave et bedre praktisk-instrumentelt arbejde, på midlet til en fagligt bedre service. Denne service er defineret som: dybere og grundigere søgninger, mere effektive reserveringer, (mulighed for) højere katalogiseringsniveau, hurtigere verificering o.lgn. Den underliggende definition af fagligt bedre service følger sig klart ind i BDI-identitetens forståelsesramme. Inden for denne forståelsesramme er der *en tendens til at begrebet service kommer til at erstatte begrebet formidling*. Det er ikke den intellektuelle side af biblioteksarbejdet, kvaliteten i materialevalget og brugerkommunikationen, service defineres i forhold til.⁷

Et femte fænomen er, at værktøjet umiddelbart set, kan bruges lige så godt af HK'ere som af bibliotekarer. HK'erne får lov til mere (som nogle af dem har formuleret det) og der opstår og opleves en slags konkurrenceforhold. HK'erne oplever, at deres arbejde værdsættes mere, mens bibliotekarernes oplevelse er mere tvetydig. En del af bibliotekarkritikken ligger netop i, at den intellektuelle side af arbejdet "glemmes" i og med at f.eks. litteratursøgningsproblemet *opfattes* som et teknisk orienteret problem. Nogle oplever en kvalifikationsindskrænkning til praktiskinstrumentel viden om og færdighed i at bruge søgesystemet. Med andre ord: at arbejdet bliver mindre

alsidigt. Det helt centrale er imidlertid, at det værdisystem, teknikken opleves at medføre, strider grundlæggende mod den mest udbredte faglige identitet blandt bibliotekarer.

Et syvende fænomen er, at der opleves en ny slags sammenhæng i biblioteksarbejdet, idet man gennem edb-systemet kan følge processer og overskue, hvilke materialer og informationer, der er adgang til hvor. Endvidere kan edb-systemet give en større indsigt i (noget af) det, de andre medarbejdere laver. Man oplever en sammenhæng på procesniveau. Denne sammenhæng har en radikalt anden karakter end den, der udspringer af et kulturpolitisk helhedssyn på biblioteksarbejdet.

Organisationsændringer, prioriteringer og faglige identiteter

Tendensen i de organisatoriske ændringer går gennem en vis nedbrydning af det faste hierarkiske organisationsnetværk mod en mere fleksibel organisationsstruktur med samarbejdsformer, der går mere på tværs af afdelinger og personalegrupper. Informationsteknologien spiller en vis determinerende rolle i organisationsændringerne. Tilsvarende betinger nye funktioner som erhvervsservice organisatoriske ændringer.

Tendensen i de organisatoriske ændringer er i sig selv spændende og umiddelbart set positiv set fra næsten enhver synsvinkel. Men de organisatoriske ændringer sker i sammenhæng med ændrede prioriteringer og en ændret biblioteksopfattelse. Derfor kan ændringerne ikke betragtes neutralt set ud fra de klassiske faglige identiteter, de tolkes dobbelt: overordnet som udtryk for et værdisystem, der strider grundlæggende mod disse faglige identiteters biblioteksforståelse, der er baseret på intellektuelt *kulturarbejde* med et bredt kommunikationsperspektiv på brugerne. Der *er* hos mange "klassiske" bibliotekarer en oplevelse af, at organisationsændringerne er knyttet sammen med opprioritering af teknologibaseret *informationsarbejde* og med en "teknofiksering" af biblioteksarbejdet. På et andet plan er der en vis tro på, at

rationaliseringer baseret på informationsteknologi kan frigøre flere ressourcer til formidlingsarbejdet.

Noter

1. I 1967 blev denne elevuddannelse med 1 1/2 års teori på biblioteksskolen erstattet af en teoretisk uddannelse med 1 års praktik- og volontørtid.
2. Formuleringen er taget fra bearbejdningen af et bibliotekarinterview i "Forsøg i folkebibliotekerne - Formidling og reception", side 139.
3. Det kan blandt andet aflæses af Johannes Grønberg: "Vore Landsbybogsamlinger", 1912, side 27-28:
"Da Landsbybibliotekaren altsaa kan faa Indflydelse paa Folkebogsamlingens Benyttelse, bør han ogsaa bruge denne Indflydelse til at fremme litterær Dannelse og Smag. (...) Laanerne litterære Standpunkt undersøges ved smaa Samtaler om det læste."
Bibliotekarens æstetiske kompetence er underforstået, men den kultiverende brug af litteraturen og kommunikationen omkring litteraturen kommer klart til udtryk.
4. "Forsøg i folkebibliotekerne - formidling og reception", side 136-168. Skriftet er en hovedopgave.
5. Diskussioner på konferencer, kurser og i forbindelse med foredrag samt mange B 70-artikler understøtter dette.
6. Undersøgelsen (Tvermoes Jensen) er hovedopgave fra Danmarks Biblioteksskoles Aalborg. Jeg fortolker i nogen grad undersøgelsens resultater.

7. Jeg sætter naturligvis ikke spørgsmåltegn ved, at dette servicebegreb er relevant for folkebibliotekerne. Min pointe retter sig kun mod, at dette servicebegreb, der falder naturligt inden for nogle faglige identiteter, *som overordnet begreb* strider mod kulturformidleridentiteten.

Litteratur

Evald, Pierre: Organisationsudvikling i folkebibliotekerne : En Interviewundersøgelse. - Aalborg : Biblioteksarbejde, 1991. - (Biblioteksarbejdes skriftserie nr. 6).

Forsøg i folkebibliotekerne - Formidling og reception/ Af Dorte Hougaard Bang, Annemette Bernt-Suhr, Karin Sandal Møller. - Aalborg : Danmarks Biblioteksskole, 1992. - (Hovedopgave)

Krokan, Arne: Yrkesetik og professionalisering. - I: Bok og Bibliotek, 1989, nr. 4, side 6-9, 32-34.

Schreibner, Trine: Folkebiblioteket og informationsteknologien. - I: Biblioteksstudier : Folkebibliotek i flervetenskaplig belysning/ Red: Romulo Enmark. - Göteborg : Centrum för biblioteksforskning, 1990. - Side 165-184.

Tvermoes Jensen, Henrik: Kunsten at indføre edb - teori og praksis ved indførelse af edb på Silkeborg bibliotek set i et historisk perspektiv. - Aalborg : Danmarks Biblioteksskole, 1992.

Ørom, Anders: Bibliotekar - profession, holdninger og værdier. - I: Biblioteksarbejde nr. 27/28, 1990. - Side 13-41.